

UITDELUS VAN DE STROP

Marc Verschooris
UIT DE LUS
VAN DE STROP

Gentenaars in de bres voor de Joodse bevolking
1940-1944

Sterck & De Vreese

© 2020 Marc Verschooris | Uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp Mijke Wondergem

Boekverzorging Elgraphic

Omslagfoto: Centraal Martha Geiringer (1912-1943) omringd door haar liefhebbende tantes.

ISBN 978 90 5615 624 4

NUR 689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland -info@sterckendevreese.nl.

Sterck & De Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

www.marcverschooris.be

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	11
1933-1939: DE JAREN VAN VERSCHRIKKING	15
VLUCHTEN VOOR DE RACISTISCHE WAANZIN	17
<i>Het weggkomen van professoren en studenten aan de Duitse universiteiten</i>	17
HANS HANDOVSKY EN DE UNIVERSITEIT VAN GÖTTINGEN	17
DE OPRECHTE BROEDERLIJKHEID VAN GEORGE FUNKE	18
HANS SCHERER: DE NEUROPATHOLOGIE OP VLAAMSE BODEM	20
WILLY WEINBERG EN DE COMMUNISTISCHE AGITATIE	22
SIMON-WOLFSKEHL: DE KUNST ALS BAGAGE	23
DE INSTROOM VAN BUITENLANDSE STUDENTEN	25
VAN ELEKTRISCHE MOTOREN EN TRANSFORMATOREN	27
OMTRENT DE ANSCHLUSS EN DE KRISTALNACHT	32
<i>België en de vluchtelingenproblematiek</i>	32
DE FAMILIE STERN: PAS SUR UN LIT DE ROSES	34
DIE UNFREIWILLIGEN URLAUBSREISE MET VEEL ZONNESCHIJN	39
MARTHA NE PREND LE PAIN DE PERSONNE	41
UM WIEDER IN EINEM FREIEN LAND ZU LEBEN	43
EEN BLOEDEND HART ONDER DE PALMBOOM	45
HET JAAR 1940: DE VLUCHT ALS LEIDRAAD	49
<i>De verscherpte bewaking van al wat vreemd is</i>	51
<i>De gezamenlijke acties tegen de Ongewensten</i>	52
<i>De Duitsers, de Belgen en de Joden</i>	55
<i>Vluchten naar Canada of Amerika</i>	57
DE FAMILIE LEVIN	57
DE FAMILIE BLOCH	60

<i>Vluchten naar Frankrijk of Letland</i>	62
OVERLEVEN IN DE HAUTE-SAVOIE	62
HET ONGEWILDE GELUK VAN FALKS EN NORA	62
EEN NIEUWE START IN RIGA	64
HET GETTO VAN RIGA: EEN GESCHIEDKUNDIGE AARDBEVING	65

1941-1944: DE MISDADIGE JAREN 67

DE IDENTIFICATIE, DE REGISTRATIE EN DE DEPORTATIE 69

De identificatie en de registratie 69

 VEEL VERZET IN DE HAVEN 69

 DE BELGOCHIMIE: DE SITE VAN DE STILLE DOOD 70

Van evacuatie naar deportatie 73

 DE WENS VOOR DE OGEN VAN DE KONING 73

 DE ZOMER VAN 1942: WEG VAN DE GRAFIETREGENS 75

 MARTHA, VAN DE REGEN IN DE DRUP 76

 MARTHA, GEDESORIËNTEERD EN MACHTELOOS 78

 ON BLOQUE LES COMPTES, ON COMPTE LES BLOCH 81

 DE LAATSTE SPOREN VAN BONNE-MAMAN 82

 BERTHE BOURDA 1913-1943 84

De uitzonderingsmaatregelen 87

 VOOR ROEMENEN EN BELGEN 87

 EEN ANDERE NAAM, GEEN ANDER LEVEN 89

 COMPONEREN MAAR NIET SPELEN 91

 DE BELGEN, ZE HEBBEN LANG NIET ALLEMAAL GELUK 92

DE NOODZAAK VAN HET ONDERDUIKEN 95

 L'ÉVOLUTION DU SENTIMENT PUBLIC 97

 DE GENTENAARS IN HET BRUSSELS ONDERKOMEN VAN SÉRAPHINE 97

 LIPSKI: TEKENEN BIJ MAANLICHT 99

 OVERLEVEN OP DE SITE VAN DE STILLE DOOD 101

De Duitse aanwezigheid: een licht voordeel 104

 HANDOVSKY EN HET OVERLEVEN 104

 HANS KLIPSTEIN: EEN ERETEKEN ALS MISPLAATSTE GRAP 105

 DE JOODSE ARTSEN: AFSTUDEREN EN DEPORTEREN 106

 DE JOODSE ARTSEN EN DE VERBORGEN TALENTEN 107

DE ROL VAN DE GENTENAARS EN DE HULP AAN DE KINDEREN 111

De eigen Gentse kinderen 111

 EEN ZWITSERSE BESTEMMING MET OF ZONDER KIND 111

LE PETIT LOUBET	117
DE KINDEREN SAPCARU	118
LE PETIT OISEAU GAZOUILLE	121
DE STILLE GROET AAN DE STER	122
DE CLANDESTIENE MEDISCHE DIENST IN GENT: JAMAIS TROP	124
<i>De toevallig aangewaaide kinderen</i>	128
<i>De kinderen uit andere oorden</i>	131
EMELIA EN DE AFSTAND IN PATERNOSTERS	131
EMELIA VOORBIJ DE GRENZEN VAN HET EIGEN KUNNEN	134
<i>De dankbaarheid om de onbaatzuchtige inzet</i>	139
JUSTE PARMY LES JUSTES	140
<i>De tragiek die elke herinnering in de weg blijft staan</i>	142
HET GENTSE EN HET JOODSE VERZET	144
<i>De noodzaak het eigen volk te redden</i>	144
<i>Het Gentse verzet in de Dossinkazerne</i>	146
ABRAM EN EVA EN DE HAARDROGER TOT GELUK	146
DE EDELMOEDIGE POLITIEAMBTENAREN VAN GENTBRUGGE	148
<i>Jacques Rens en Dutch-Paris</i>	149
<i>Les combats en Maurienne</i>	150
DE DUITSE EN VLAAMSE VERANTWOORDELIJKEN	153
<i>De Sicherheitsdienst en de Sicherheitspolizei</i>	155
DE JODEN MET COMMUNISTISCHE SYMPATHIEËN	155
DE VOLKSVIJAND ONTMASKEREN: ALLES BEGINT MET HET VIJANDBEELD	156
DE SPIRITUAL ALS TEKEN VAN OPPERSTE DECADENTIE	159
VAN KERKELIJKE EN JOODSE AANGELEGENHEDEN	160
DE VOORBEREIDING VAN DE JODENJACHT	161
DE GEORCHESTREERDE JODENJACHT	161
DE VROEGE KENNIS VAN DE OOSTFRONTERS	162
<i>De Jodenjacht op individuele basis</i>	162
DE KAPPER VAN DE KORTRIJKSESTRAAT	163
DE VERKLIKKING VAN MARTHA GEIRINGER	164
DE NIEUWE ORDE IN DE HANDTASSEN	166
DE MILDE STRAF VAN DE LAKENHANDELAAR-PATISSIER	168
DE NIET-UITGEVOERDE STRAFOPLEGGING	169
<i>Het begeerde Joodse bezit</i>	169
HET FILIAAL VAN DE REITZ UNIFORMWERKE TE GENT	170
DE FAMILIE LEVIN	171

1945: DE VERWERKING	173
<i>Tussen hoop en wanhoop</i>	175
<i>De Belgochimie: niet minder cyanide</i>	178
<i>Handovsky en het Front National Autrichien</i>	182
<i>Het incivisme versus de burgertrouw</i>	183
<i>Funke: geen gekleurd tijdsbeeld</i>	187
<i>De herenigde pupillen van Funke</i>	188
<i>De waarheid van de kampen</i>	190
<i>Werken op een dood spoor</i>	192
<i>Men sterft niet van verdriet</i>	193
<i>Het leven bruikbaar maken</i>	195
DE DANKBAARHEID	199
<i>Ondergedoken zijn: het soms moedwillig vergeten</i>	199
<i>Vergeten en op naar de Wereldtentoonstelling</i>	202
<i>Goede vreemdelingen helpen 's lands economie</i>	204
<i>Meer bomen van dankbaarheid</i>	205
<i>Een nieuw museum</i>	207
<i>Achttien jaren... d'effort résolu</i>	208
EEN LANGE GENTSE GESCHIEDENIS	210
BESLUIT	213
ONDERDUIKLIJST	216
DE ERKENDE RECHTVAARDIGEN	222
DE SLACHTOFFERS	224
LITERATUUR	229
NOTEN	234
ARCHIEVEN	271
FOTOVERANTWOORDING	275
DANKWOORD	277
INDEX	279

Apprendre n'est pas savoir; il y a les sachants et les savants; c'est la mémoire qui fait les uns, c'est la philosophie qui fait les autres.

Alexandre Dumas in *Le Comte de Monte-Cristo*

INLEIDING

Ik heb een rooms-katholieke opvoeding gekregen. Een opvoeding waarin je leerde hoe alles was of zou moeten zijn. Opgroeiend in een quasi kleine, veilige wereld van persoonlijk welbevinden kwam de echte realiteit rondom mij geleidelijk aanwaaiëren. Lang niet altijd zag die eruit zoals mij was aangeleerd. Met grote ogen werd meer verorderd dan de aangereikte hapklare brokken. De schooltijd neemt een flinke slok uit een mensenleven. Toch hebben weinig leraren me weten te bekoren. Veel van hun kennis was me, door het richtingloze ritme van hun bezigheden, volledig ontgaan, hoe de brave meesters ook hun best hadden gedaan. Ik herinner me hoe hun kennis, ongetwijfeld door een veelvoud van herhaling, vlot werd uitgespuwd en wij als makke schapen met het nieuwe voer naar huis mochten keren. Soms betrof het een voorverpakte wijsheid waar niets op af te dingen of tegen in te brengen viel. Opstand, baldadigheid en slechte schoolresultaten met een verbanning naar het internaat waren het gevolg: het resultaat van het niet willen deugen: het kind dat iets anders wilde en waarvoor de juiste leermeester niet bestond. Voeer van middelmatigheid. Alles wat buiten de schoolpoort gebeurde, had iets aantrekkelijkers, precies omdat het een veelvoud aan mogelijkheden open scheen te laten. De nieuwsgierigheid is als de motor van mijn bestaan in mijn broekzak blijven steken. Met de bedoeling er iets beters van te maken ben ik zelf voor de klas gaan staan. Of ik daarmee mijn doel heb bereikt, is lang niet zeker en daarover moet ik gelukkig zelf niet oordelen. Van de baldadigheid in de kinderschoenen ben ik genezen, het vermogen niet alles te aanvaarden wat ons wordt opgediend, is gelukkig niet aangetast. Met een langdurige en blijvende interesse voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog is mijn verscherpte aandacht gebleven. Tot nut van het onderzoek en als autodidact heb ik mij op vele interessante en ongekende terreinen begeven. Ook de onfraaie rollen van de schoolmeesters in die periode werden daarbij aandachtig bekeken. Het verloop van vele gebeurtenissen heeft mij met een nog grotere argwaan opgezaald. Tegenover 'leren hoe alles was of zou moeten zijn' kwam een nieuwe wind opsteken die met grote drift getuigde van 'leren hoe het had kunnen zijn' of zelfs 'leren hoe het niet was geweest'.

Als de beeldvorming over de Tweede Wereldoorlog de laatste decennia fundamenteel is veranderd, is het niet onverstandig uit te zoeken wat aan de basis ligt. Is het zo dat persoonlijke inzichten en ervaringen die zich in de geesten van de nakomelingen hebben vastgehecht, een genuanceerde beeldvorming in de weg zouden staan? Misschien. Waarom laat de wil om het oude perspectief te verlaten zich niet gemakkelijk

in de geesten van de nazaten nestelen? Een genuanceerd beeld van de geschiedenis is strikt noodzakelijk. Maar valt de oorlog te begrijpen zonder een goed-foutdenken? Perspectiefverschuivingen betekenen ook dat je de normaliteit van 'de ander' – in dit geval van de bezetting – leert begrijpen maar 'Je kan de bedrieglijke normaliteit van het land tijdens de bezetting laten zien maar niet de absurditeit van die normaliteit,' zegt auteur Chaja Polak¹. Polak brengt ook het 'secundair antisemitisme' in herinnering van de Frankfurter Schule, waar begin jaren 60 het Duitse schuld- en defensiemechanisme bij een deel van de bevolking werd onderzocht. Stemmen gingen op om de twaalf jaar van het Derde Rijk als elke andere periode te behandelen.

Een minachting voor de werkelijkheid doet de slachtoffers geen goed. Alexandre Jardin spreekt over de mentale software die nodig is was om tot de werkelijkheid te komen en nog niet op de geesten is geïnstalleerd: 'Het tijdperk neemt alleen zaken waar die door de culturele context voelbaar worden gemaakt.' Er is nu eenmaal de onvervalste wetenschap dat sommige erfgenamen een belast verleden meedragen dat ze van zich af willen schudden. De ene erfgenaam heeft daarbij iets meer af te schudden dan de ander. Boeken over foute ouders zijn oké, maar 'dat men een levensverhaal van vader buiten de context van de oorlog plaatst, roept een misleidend beeld op,' zegt Chaja Polak². Nivellering is volgens haar de wegbereider van onwetendheid en ze stelt vast dat die onwetendheid in de samenleving immens groot is waar het gaat over de Duitse bezetting.

12 Zelfs als een genuanceerd beeld van de geschiedenis terecht noodzakelijk is, zijn we helaas ook aanbeland bij goede pogingen om de nivellering of de vergrijzing van de geschiedschrijving in de hand te werken. Ik ben steeds verheugd als ik in *de Volkskrant* een bijdrage van Sander van Walsum kan lezen. Dat ben ik ook waar hij de geschiedschrijving in grijstinten aansnijdt, een 'nivellering' die het onderscheid tussen daders en slachtoffers doet vervagen³: 'In sociaal-economisch verband heeft dit woord doorgaans een positieve betekenis: de verkleining van de inkomensverschillen tussen arm en rijk. Maar in de context van de geschiedschrijving betekent het, in de woorden van wijlen de Nederlandse historica Evelien Gans, "het vervagen van de grenzen tussen daders, slachtoffers, omstanders, medeplichtigen. De verschillen tussen die vier groepen worden kleiner gemaakt dan ze in de historische context waren." Voor haar was het duidelijk dat er een 'relativerende grijsschrijverij' was ontstaan. Het leek niet voldoende de grijze massa te duiden. Men stelde dat die grijze massa wel boter op het hoofd had door zagezegd weg te kijken, waardoor het negatieve oordeel van de collaboratie bijgesteld kon worden. Veel doet terugdenken aan een Nederlandse professor, botanicus George Funke (1896-1946) uit Leiden, die na de Tweede Wereldoorlog pas weer aan de slag wilde aan de Gentse universiteit als zijn twee Joodse medewerkers, brutaal afgedankt in 1940, werden opgevist. Funke, een buitenlander die nodig was om hier de noodzakelijke standjes uit te komen delen. Na de bevrijding ging hij flink tekeer tegen hoogleraar geschiedenis Hans Van Werveke, die al snel en geheel onterecht verkondigde dat de Gentse universiteit tijdens de bezetting een

voorbeeldige houding aangenomen zou hebben, een beeld dat vooral zéér grondig moest worden bijgesteld.

Ook vandaag moeten we nog bijzonder alert blijven. Moeten extreemrechts en radicaal rechts een podium krijgen? Moet de gewezen professor Jan Tollenaere een vrije tribune krijgen van de publieke omroep om zijn antisemitische discours te brengen? Maatschappelijk relevant? Vooral het feit dat Tollenaere zich niet bewust is dat de emoties – hoe kortstondig ook – fel kunnen oplopen, zegt genoeg maar ook iets over de maatschappij. Het volk mort niet langer. Met de woorden van politiek wetenschapper Cas Mudde is het tijdperk van de gewelddadige burger het gevolg van ‘de “normalisering” van een radicaal rechts-populisme waarin etnische en religieuze minderheden worden voorgesteld als een acuut gevaar voor de eigen identiteit en waarden’⁴. Radicaal-rechts wordt hier voorgesteld als een groep die ervoor ijvert dat bepaalde aspecten van de democratie, zoals minderhedenrechten, ondergeschikt blijven aan de wensen van de meerderheid. Voor mij moet noch extreemrechts noch radicaal-rechts een tribune krijgen. Ondertussen is ook het Gentse memoriaal voor de Joodse slachtoffers voor de vijfde keer vernield (november 2019). Als we er vandaag het missionstatement op nalezen dat de doelstellingen van de vzw Kazerne Dossin omvat, kunnen we besluiten dat we er in Vlaanderen niet zijn op vooruitgegaan, wel integendeel. Voor mij is het prima een educatief maatschappelijk project te hebben waarin burgerzin, democratische weerbaarheid en verdediging van individuele basisvrijheden centraal staan. Als we niet naïef zijn, moeten we durven toegeven dat de kiemen die vandaag ook tot haatzaaijerij leiden, heel vaak in een thuisomgeving zijn gelegd. Politieke partijen die uitsluiting of het propageren van het vijandbeeld als eerste programma-punt hebben, zijn dan gretig in trek. Het onderzoek en het onderwijs zouden zich vooral en in de eerste plaats daarop moeten toespitsen.

Wat is het belangrijkste, het verzet dat zogezegd de strijd om de herinnering heeft verloren of de collaboratie die gerehabiliteerd moet worden? Het belang dus van een soort hersteldenken. We moeten ons afvragen wie het meest gebaat is bij de vervlaking van deze geschiedenis. Edelmoedig noem ik vooral het boek dat Alexandre Jardin schreef over zijn grootvader, een hoge ambtenaar onder premier Pierre Laval in de Franse Vichy-regering⁵. Het staat er zwart op wit: Jean Jardin was kabinetdirecteur toen de grootste razzia in de Franse geschiedenis plaatsvond: het Vel d’Hiv in juli 1942. Het zijn belangrijke boeken die op een weldoende belangstelling kunnen rekenen, enkelingen die hun genen delen met protagonisten van het voorbije kwaad niet te na gesproken. Zij die kwaad zijn over de openbaringen an sich noemen het boek nestbevuilerij. Jardin krijgt het verwijt dat er geen goed historisch onderzoek is verricht, terwijl de auteur slechts tot doel had deze onverkwikkelijke zaken en daarbij de rol van zijn grootvader niet in de doofpot te laten verdwijnen. Je kan ofwel de schuld krijgen van een tekort aan historisch onderzoek of precies het tegenovergestelde beleven: het verwijt de neus te diep in een bepaald verleden te steken. Met *Hoe zwart in het donker gedijt* werd voor de allereerste keer de situatie van de Joodse populatie in de

Gentse regio en gezien vanuit het daderperspectief uitvoerig beschreven. Het deed vooral deugd te merken dat er de laatste tijd in Vlaanderen meer personen op een objectieve manier zijn gaan berichten over het oneervolle gedrag van hun familie of directe omgeving. Wie als eerste de vinger op de wonde legt, moet de zure kant kunnen doorstaan die bij het verwerkingsproces hoort. Er blijft een hemelsbreed verschil tussen de geschriften die van helderheid getuigen en de studies die de veilige beschutting van de vaagheid verkiezen.

Jongeren moeten de geschiedenis leren van de plek waar ze zich bevinden. Er is op dat vlak nog heel veel onderzoek te verrichten. We zullen moeten ophouden A en B te zien, maar enkel over A te schrijven. Haarfijn beschrijven wat een lokale geschiedenis openbaart, laat ons toe tot een beter algemeen beeld te komen. Het zijn precies de lokale 'kleinigheden', door sommige historici snel als 'details' weggezet, die beklijven. Onder 'banaliseren' kan men verstaan: het vergoelijken, legitimeren van collaboratie of het vervormen van feiten en gedragingen, maar eveneens het niet naar voren brengen van kennis waarover men beschikt. Bij een bepaald soort banaliseren zorgt men er altijd voor een zekere waarheid naar voren te schuiven, zaken die niet weerlegd noch tegengesproken kunnen worden, maar waarvan de onvolledigheid niet wordt opgemerkt als men niet goed vertrouwd is met de materie. Aan elke verwerking moet een grondig archiefonderzoek voorafgaan, zodat we niet moeten zeggen dat de herinnering het heeft gehaald van het wetenschappelijk onderzoek. Voor de beeldvorming zou het niet slecht zijn meer psychiaters, sociaal en maatschappelijk werkers, psychologen en psychotherapeuten aan het woord te laten. Het verleden is te belangrijk om enkel aan historici over te laten. De deportaties van onze Joodse medeburgers blijven nog altijd een zwarte vlek in ons collectief geheugen. Tot besluit is het zeer belangrijk te zeggen en steeds weer te herhalen dat de Jodenvervolgning heel sterk aan de collaboratie met de bezetter (écht iets dat fout was) is gelinkt. Een sterk punt alvast voor de Vlaamse canon.

**1933-1939:
DE JAREN VAN VERSCHRIKKING**